

فعولن فعولن فعولن

تَ تَن تَن تَ تَن تَن

شاید شما بارها و بارها صدای موسیقی را شنیده‌اید و یا با شنیدن موسیقی اشعاری را که قبلا با این موسیقی خوانده شده است. در ذهنتان زمزمه کرده‌اید و یا اشعار را با صدای دلنشین خوانده‌اید و یا صدای گریه کودک (این قه این قه ...)، صدای گربه (میو میو) و صدای طبل جنگی را که با نظم و تکراری خاصی در پی هم می‌آیند، شنیده‌اید،

بله بعد از آنکه پایه‌های آوایی بیت‌ها را مشخص کردیم و با خط عمودی از هم جدا کردیم، اگر پایه‌های آوایی دو مصرع به شکلی هماهنگ در پی هم آمدند و درنگی منظم را در میان پایه‌ها احساس کردیم (هرمصرع از پایه‌های آوایی تکراری و منظم، مثلا سه هجایی یا چهار هجایی تشکیل شد) این پایه‌های تکراری و هماهنگ را پایه‌های آوایی همسان می‌نامند.

همسان در لغت ← یعنی همسان، مساوی، مانند، متحد اشکل، همانند و یکسان

مانند «جهانا چه بد مهر و بد خو جهانی چو آشفته بازار بازارگانی» (منوچهری)

جَ	ها	نا	چ	بَد	مه	رُ	بد	خو	جَ	ها	نی
u	-	-	u	-	-	u	-	-	u	-	-
چُ	آ	شَف	تِ	با	زا	رِ	با	زا	رِ	گا	نی
u	-	-	u	-	-	u	-	-	u	-	-
فَ	عو	لُن	فَ	عو	لُن	فَ	عو	لُن	فَ	عو	لُن
فعولن			فعولن			فعولن			فعولن		

اگر کسی از من بپرسد می‌توانی در یک جمله خلاصه آموزش عروض (تقطیع کردن) را بگویی؟ می‌گویم: «وزن شعر یعنی مصوت‌های: بلند «آ او ای»

همانگونه که شما می‌دانید زبان فارسی دارای ۲۹ واج است که ۲۳ صامت مثل: د، ر، س و... ۶ مصوت: ۳ مصوت کوتاه و ۳

و سه مصوت بلند آ او ای / اگر دانش آموزان نکات ریز و مهم مصوت‌ها به ویژه مصوت‌های بلند را در ذهن داشته باشد دچار خطا در تقطیع نخواهد شد.

نکات مهم

۱- (ن) ساکن بعد از مصوت بلند حذف می‌شود: خون / خان / این

اما اگر (ن) ساکن به هجای دیگر منتقل شود حذف نمی‌شود مثل از خونِ جَ وا نِ

۲- همیشه مصوت‌های بلند (آ او ای) تقریباً دو برابر مصوت‌های کوتاه کشیده تلفظ می‌شوند پس در وزن شعر دو حرف به حساب می‌آیند (ما مو سی) هر کدام ۳ واج به حساب می‌آیند.

توجه: اگر دانش آموزی مصوت بلند را دو حرف به حساب نیاورد ممکن است هجای کشیده مثل مور را هجای بلند به حساب آورد و در نتیجه در پایان یک مصرع تعداد هجاهایش بیشتر از دیگری باشد

یاد آوری ۱: هجا در زبان فارسی الف هجای کوتاه دارای دو حرف (صامت + مصوت کوتاه) = $\text{فَ} = \text{رُ}$

(ب هجای بلند دارای ۳ حرف (سَر) یا معادل ۳ حرف مثل مو - با و بی علامت : -

ج) هجای کشیده که دارا ۴ یا ۵ حرف است مثل گفت یا معادل ۴ حرف مثل کار، مو و سیر علامت: - u

یاد آوری ۲: بعد از خواندن آهنگین شعر آن را به خط عروضی در می آوریم یعنی همانگونه که تلفظ می کنیم می نویسیم:

خواهر = خاهر نامه = نامه خانه = خان

یاد آوری ۳: در زبان فارسی هیچ واژه و هجایی با مصوت آغاز نمی شود و کلماتی که به نظر می رسند با مصوت آغاز شده اند

پیش از مصوت یک همزه قرار دارد. مثل آب آردک نکته: سه واج محسوب می شود آ = + (معادل دو واج)

پایه های آوایی همسان:

برای پیدا کردن پایه های آوایی همسان ابتدا شعر را بصورت آهنگین می خوانیم

روزگار است این که گه عزت دهد گه خوار دارد چرخ بازیگر از این بازیچه ها بسیار دارد

سپس تقطیع به هجا و بعد تقطیع به ارکان می کنیم:

رو	ز	گا	رس	تی	کی	گه	عز	زت	د	هد	گه	خا	ر	دا	رد
-	u	-	-	-	u	-	-	-	u	-	-	-	u	-	-
چرخ	خ	با	زی	گر	ا	زی	با	زی	چ	ها	بس	یا	ر	دا	رد
-	u	-	-	-	u	-	-	-	u	-	-	-	u	-	-
تن	ت	تن	تن	تن	ت	تن	تن	تن	ت	تن	تن	تن	ت	تن	تن
فا	ع	لا	تن	فا	ع	لا	تن	فا	ع	لا	تن	فا	ع	لا	تن
فاعلاتن				فاعلاتن				فاعلاتن				فاعلاتن			

در زبان فارسی ابیات در هر مصرع (اشعار سنتی) حداقل دو رکن و حداکثر چهار رکن دارند.

می بینیم که وزن این بیت از تکرار منظم ۴ بار فاعلاتن در هر مصرع تشکیل شده است. این نظم و تکرار همسان رکن ها را **پایه های آوایی همسان** می نامند.

ارکان عروضی فارسی ۱۹ تاست که شما امسال با وزن های زیر آشنا می شوید:

فعولن (- - u) مفاعیلن (- - - u) فاعلاتن (- - u)
 مستفعلن (- - - u) فعاتن (- - - uu) مفتعلن (- uu -)

الف) ارکانی که در آغاز و میان و پایان مصرع می آیند	ب) ارکانی غیر پایانی، که در آخر مصرع قرار نمی گیرند	ج) ارکان پایانی، که فقط در آخر مصرع می آیند
۱. فاعلاتن - - u	۱. فاعلاتن u - u -	۱. فعل u -
۲. فاعلن - u -	۲. فعاتن u - u u	۲. فع -
۳. مفاعیلن - - - u	۳. مفاعیلن u - - u	
۴. فعولن - - u	۴. مستفعلن u u - -	
۵. مستفعلن - u - -	۵. مفعول u - -	

۶. مفعولن	---	۶. مفاعلُ	uu-u
۷. فعلن	-uu		
۸. فعلاتن	--uu		
۹. مفاعلن	-u-u		
۱۰. مفتعلن	-uu-		
۱۱. فع لن	--		

شماره این درس با وزنهای تک پایه ای یا تکراری آشنا شدید که عبارتند از (معروفترین)

فعلون (- - u) / مفاعلن (- - - u) / فعلاتن (- - u) / مستفعلن (- - u) / مفتعلن (- uu)

در درس آینده نیز با پایه‌های آوایی همسان دو لختی آشنا خواهید شد مانند: مفعول فعلاتن / مفعول فعلاتن / مفعول فعلاتن / مفعول فعلاتن - فعلات فعلاتن / فعلات فعلاتن / فعلات فعلاتن -

جواب خود ارزیابی

۱- بیت‌های زیر را متناسب با پایه‌های آوایی تفکیک کنید، سپس وزن واژه و نشانه‌های هجایی هر یک را در خانه‌ها، جای دهید.
الف) بخندد همی باغ چون روی دلبر / ببوید همی خاک چون مشک اذفر

پایه‌های آوایی	بِ خن د د	هَ می با	غ چُن رو	ی دِل بَر
نشانه‌های هجایی	- - u	- - u	- - u	- - u
پایه‌های آوایی	بِ بو یَد	هَ می خا	ک چُن مَش	کِ اذ قَر
نشانه‌های هجایی	- - u	- - u	- - u	- - u
وزن واژه	فعلون	فعلون	فعلون	فعلون

ب) هین سخن تازه بگو تا دو جهان تازه شود / وارهد از حد جهان، بی حد و اندازه شود

پایه‌های آوایی	هین سُ خَ نِ*	تا زِ بِ گو	تا دِ جِ هان	تا زِ شَ وَد
نشانه‌های هجایی	- u u -	- u u -	- u u -	- u u -
پایه‌های آوایی	وا رَ هَ دَز	حد دِ جِ هان	بی حَ دُ آن	دا زِ شَ وَد
نشانه‌های هجایی	- u u -	- u u -	- u u -	- u u -
وزن واژه	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن

نکته: در مصرع اول رکن اول هجای ۴ می بینیم که به ضرورت وزن، شاعر مصوت کوتاه رابلند تلفظ کرده است*

مصوت‌های کوتاه را بنابه ضرورت شعری می توان بلند تلفظ کرد که :

۱- مصوت کوتاه در پایان کلمه باشد (ن در کلمه سخن در این شعر

۲- کسره اضافه باشد (ب در کتاب من)

۳- «و» عطف که در شعر به مصوت کوتاه تبدیل می شود. بنابراین ضرورت می تواند تغییر کمیّت داده و به هجای بلند تبدیل شود.

ب) دریادلان راه سفر در پیش دارند / پا در رکاب راهوار خویش دارند

پایه‌های آوایی	دَرِ یَا دِ لَان	رَا هِ سَ فَر	دَرِ پِی شِ دَا	رَند*
نشانه‌های هجایی	- u - -	- u - -	- u - -	- -
پایه‌های آوایی	پَا دَرِ رِ کَا	بِ رَا هِ وَا	رِ خِی شِ دَا	رند*
نشانه‌های هجایی	- u - -	- u - -	- u - -	- -
وزن واژه	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	فَع

نکته: در رکن پایان مصرع‌ها هجای کشیده را بلند به حساب آوردیم چون هجای پایان مصرع‌ها را همیشه بلند است یا بلند به حساب می‌آوردند (اختیار وزنی بلند بودن پایان مصرع‌ها * - -)

ت) سوزد مرا سازد مرا در آتش اندازد مرا وز من ره سازد مرا بیگانه از خویشم کند

پایه‌های آوایی	سُو زَدَ مَ رَا	سَا زَدَ مَ رَا	دَا زَدَ مَ رَا	دَرِ آ تَ شَن
نشانه‌های هجایی	- u - -	- u - -	- u - -	- u - -
پایه‌های آوایی	وَزَ مَن رَ هَا	سَا زَدَ مَ رَا	خِی شَمَ کُ نِی	بِی گَا نِ آ زَ
نشانه‌های هجایی	- u - -	- u - -	- u - -	- u - -
وزن واژه	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن

ث) ای به ازل بوده و نابوده ما وی به ابد زنده و فرسوده ما

پایه‌های آوایی	اِی بِ اَ زَل	بُو دِ وُ نَا	بُو دِ مَا
نشانه‌های هجایی	- u u -	- u u -	- u -
پایه‌های آوایی	وِی بِ اَ بَد	زِنِ دِ وُ فَر	سُو دِ مَا
نشانه‌های هجایی	- u u -	- u u -	- u -
وزن واژه	مفتعلن	مفتعلن	مفتعل (فاعلن)

ج) سعادت به بخشایش داور است نه در جنگ و بازوی زور آور است

پایه‌های آوایی	سَ عَا دَت	بِ بَخِ شَا	یِ شِ * دَا	وَ رَسَت*
نشانه‌های هجایی	- - u	- - u	- - u	- u -
پایه‌های آوایی	نَ دَرِ چَن	گُ بَا زُو	یِ زُو رَا	وَ رَسَت*
نشانه‌های هجایی	- - u	- - u	- - u	- u -
وزن واژه	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعَل

چ) جرمی ندارم بیش از این کز جان وفادارم تو را ور قصد آزارم کنی، هرگز نیازم تو را

پایه	جَر می نَ دا	رَم بی شَ زین	کَز جان وَ فا	دا رَم تَ را
نشانه های هجایی	- u - -	- u - -	- u - -	- u - -
پایه های آوایی	وَر قَص دِ آ	زا رَم کَ نی	هَر گَز نَ یا	زا رَم تَ را
نشانه های هجایی	- u - -	- u - -	- u - -	- u - -
وزن واژه	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن

ت) نظر آوردم و بردم که وجودی به تو ماند همه اسمند و تو جسمی همه جسمند و تو روحی

پایه های آوایی	نَ ظَ را وَر	دَ مُ بُر دَم	کِ وُ جو دی	بِ تَ ما نَد
نشانه های هجایی	- u - -	- u - -	- u - -	- u - -
پایه های آوایی	هَ مِ اِس مَن	دُ تَ جِس می	هَ مِ جِس مَن	دُ تَ رو حی
نشانه های هجایی	- u - -	- u - -	- u - -	- u - -
وزن واژه	فعلاتن	فعلاتن	فعلاتن	فعلاتن

۲- الف) شعر در قالب غزل است، از ردیف فعلی در آن استفاده شده که از ویژگی های سبک هندی است. در شعر از تمثیل بهره گرفته (بیت دوم). بیت سوم تلمیح به داستان خسرو و شیرین و عشق فرهاد به شیرین دارد.

در بیت پایانی مضمون سازی نو وجود دارد. شمع همه سر شدن و بر باد رفتن = تقابل شمع و باد با توجه به رابطه آنها در واقعیت و شکل ظاهری شمع که سرا پا سر است و هوای یا آرزوی معشوق در آن است، در حال سوختن است و باد عشق به فنا می رود. از مراعات نظیر و کنایه استفاده شده است.

ب) سر: مجاز از خیال، اندیشه، فکر..

نمونه سوالات تشریحی

۱- به پایه های آوایی تکراری می گویند.

۲- ارکان معادل (وزن واژه) این هجاها را بنویسید؟

الف u - - ب uu - - ج - - U د - U

۳- وزن کدام یک از بیت های زیر همسان است؟ چرا؟

الف) نسیم صبح را گفتم که با او جانبی داری

ب) کز آن جانب که او باشد، صبا عنبر فشان آید

ب) در دام فتاده آهوئی چند

ب) محکم شده دست و پای در بند

۴- بیت «مرنجان دلم را که این مرغ وحشی زبامی که برخاست مشکل نشیند» تقطیع کرده و بنویسید وزن همسان دارد؟

۵- واژه های زیر را یک بار با حذف همزه و بار دیگر بدون حذف همزه با خط عروضی نوشته و تقطیع کنید.

الف) خوش آواز ب) دانش آموز

۶- وزن بیت «بشنو از نی چون حکایت می کند / از جداییها شکایت می کند» چیست؟

۷- برای بیت «تا رفت مرا از نظر آن چشم جهان بین / کس واقف مانیست که از دیده چه ها رفت» کدام وزن ترجیح دارد؟ چرا؟